

13. Ігор Оконченко. Архітектура фортифікацій м. Жовкви у світлі нових досліджень / Матеріали міжнародної наукової конференції, 22–24 березня, 2012 року.
14. Алла Мартинюк-Медведська. Результати архітектурно-археологічних досліджень бакану Аккерманської фортеці (м. Білгород-Дністровський) / Матеріали міжнародної наукової конференції, 22–24 березня, 2012 року.

УДК 72.033.4(477) «11/14»

СПАДКОВА ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В СВІТЛІ ІМЕНОСЛОВУ БУДІВНИЧИХ РУСІ XI–XIV СТ.

Диба Ю. Р., канд. арх., доцент кафедри реставрації та реконструкції архітектурних комплексів

Національний університет «Львівська політехніка»

тел. (032) 258-22-08

Анотація. У статті розглянуто проблему спадкової діяльності в середовищі будівельних ремісничих об'єднань на Русі, що проявилась в поширенні серед будівничих XI–XIV століть імен, що відповідали іменам покровителів будівельної діяльності.

Ключові слова: будівельна справа, Русь, професійні об'єднання, будівничі, імена, покровителі будівельної діяльності.

Постановка проблеми. Історики архітектури неодноразово відзначали, що будівельна справа є одним з найтрудомісних та організаційно найскладніших видів професійної діяльності, що вимагала мобілізації колективних зусиль та корпоративної організації праці. Будівництво городів, мощення вулиць та зведення сакральних об'єктів провадилися на Русі організованими й структурованими ремісничими об'єднаннями – дружинами чи артілями. На сьогодні дослідники нагромадили багато матеріалів, що дозволяють скласти певну уяву про склад будівельних артілей княжої доби, характерні технологічні особливості, набір форм та деталей, географію їх пересування та генетичні зв'язки між ними тощо [24, с. 80–89]. Як відзначав М. Тіхоміров, їх початки були тісно пов'язані з наданням княжих привілеїв [32, с. 30–31]. Так, про масове зведення дерев'яних церков після хрещення Киян, за прямого наказу князя Володимира, повідомляє літописець: «повеле рубити цркви и поставляти по местомъ. идеже стояше кумиры» [13, с. 103]. Подібно і Ярослав Мудрий «повеле древоделям приготовит древо на согражение цркви, бе бо уже время зимою» [1, с. 17, 54–57]. Існування об'єднання «городників» у Вишгороді в часи князя Ярослава та його сина Ізяслава засвідчує сказання про Бориса і Гліба за найдавнішим, Сильвестрівським збірником XIV ст. [36, с. 42–71].

Ремісничі професійні об'єднання, які працювали за князівськими замовленнями, формувалися, очевидно, на базі певної територіальної общини, прив'язаної до місцевостей та поселень, залежних від князівської адміністрації. За відсутності прямих свідчень щодо концентрації ремісників за виробничою ознакою, велике значення мають опосередковані, до яких П. Толочко зараховує урбаноніми – історичні назви частин населених пунктів, урочищ та вулиць – «Гончарі», «Кожум'яки», «Ремінники», «Кораблище» тощо [33, с. 117–118]. У літописі зафіксований і промовистий «будівельний» ойконім – «Городло». У заповіті князя Володимира Васильковича є згадка про село Городло (Городель), мешканці якого мали окрему повинність «рубати городи»: «аже будет князю город рубити . и они къ городуу»

[31, с. 378]. Наведена за Хлебніковським списком цитата з Літопису руського різниться від того ж уривку з Іпатського списку, за яким мешканці Городла звільнялися від зобов'язання будувати городи: «и ни къ городу» [13, с. 903]. Саме так трактує вимогу заповіту П. Толочко [33, с. 112]. Протилежної думки дотримується Л. Махновець [17, с. 439, прим. 13]. Варіант написання з Хлебніковського списку є логічнішим, адже в назві цього населеного пункту (від «городня» – частина оборонної дерев'яної стіни «города») відобразилася реміснична спеціалізація його мешканців, тож зобов'язання «город рубити» є щодо них цілком обгрунтованим.

Стійкі й тривкі корпоративні зв'язки складного, послідовного й циклічного процесу будівництва переростали не лише у повторюваність прийомів, технологій, форм, образів та стилістики, а й у спадкоємність у підборі й вихованні кадрів. У формуванні будівельних дружин принцип спадкоємності був одним з базових. Саме спадкоємність робила об'єднання будівничих стабільними структурами, а виробничий процес злагодженим. Не викликає сумніву, що жорсткі та відповідальні зв'язки між членами колективу зі значною виробничою залежністю в межах ремісничої спілки (яка формувалася за територіальним принципом) органічно накладалися саме на родинну ієрархічну модель, яка дозволяла стримувати «плинність» професійних кадрів та обмежувати чи регулювати неконтрольоване розповсюдження професійних знань, технологій та навиків. Однак про формування корпоративної спадкоємності на рівні родинному чи сімейному практично нічого не відомо.

Мета статті – проаналізувати прояви спадкової професійної діяльності в середовищі будівничих Русі в XI–XIV ст., що відобразилися в практиці надавання нащадкам імен, що відповідали іменам покровителів архітектурно-будівельної діяльності; виявити імена патронів будівельної справи та висвітлити перелік будівничих Русі з аналогічними іменами.

Стан дослідження питання. На надзвичайно важливе, хоч і опосередковане свідчення існування спадкової професійної діяльності в середовищі будівельних артілей вказав Ю. Асеєв. Дослідник звернув увагу на обставину, що серед майстрів кам'яних справ на Русі особливою популярністю користувалося ім'я Петра – покровителя каменярів [2, с. 135]. Припущення Ю. Асеєва підтримав І. Ніколаєв, який стверджував, що звичай називати сина Петром виробився у середньовіччі саме в сім'ях будівничих [21, с. 37, 103].

Обговорення проблеми. Текст. Традиція вважати св. Петра покровителем каменярів спирається на євангельські цитати зі звертанням Христа до майбутнього апостола Симона-Петра (Мт 16, 18; Ів 1, 42). Зв'язок імені Петро з каменярством базується на його етимології: «стсл. Петр; – через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Πέτρος утворене від πέτρα «камінь», пов'язаного з πέτρα «скеля, бескид, кам'яна брила» [23, с. 362]. Те саме значення має і юдейське слово «кифа». Будівничого Петра-Милоніга автор літопису порівнює із біблійним будівничим Бецаїлом (Веселеїлом) [17, с. 366].

Крім київського будівничого Петра-Милоніга таке ж ім'я мали ще кілька майстрів. Серед них і новгородський архітектор кін. XI – поч. XII ст – Петро, автограф якого зберігся в Софії Новгородській на стіні приділу св. Івана. Рисунок триверхої церкви, біля якого знаходиться цей датований 1050–1112 роками напис [18, с. 59, 220], дозволяє зі значною долею вірогідності приписати їх виконання архітектору (Рис. 1). Автора рисунку церкви з підписом ототожнюють із відомим новгородським будівничим Петром, який побудував 1118 р. собор Юр'ївського монастиря [39, с. 211, 212]. Повідомлення про авторство Георгіївського собору збереглося лише в складі пізнього Третього новгородського літопису [22, с. 214]. Як довів М. Каргер [15, с. 565–568], джерелом цього літописного запису був неіснуючий сьогодні напис на самому храмі, про який знав, та опублікував свого часу М. Карамзін [14, с. 280]. Окрім того, на стіні сходової вежі собору Рождества Богородиці в Антонієвому монастирі збереглося зображення з підписом-графіті «ПЕТРЪ» [6, с. 197], яке вважають порт-

ретом того самого майстра [25, с. 85–86]. І хоча почерк обох графіті не співпадає, не виключено, що портрет будівничого виконав хтось із його колег (Рис. 2).

Ім'я ще одного Петра було виявлено під час розчистки південної стіни храму Полоцької Софії [4, с. 7–12]. В створі входу XI ст., в кладку над фундаментом були вмуровані валуни, верхня лицева поверхня яких знаходиться на кілька сантиметрів нижче просвіту проїми первісного входу. Каміння покладено в кладку в час зведення храму. Західний камінь, приєднаний до західної щоки проїми, зберіг кілька підписів будівничих, датованих другою половиною XI ст. (можливо самим початком XII ст.). Надпис першої половини XII ст. з іменем «ПЕТРЪ» розташовується праворуч і вище від основного надпису (рис. 3).

Рис. 1. Автограф будівничого «ПЕТРЪ» в Новгородській Софії

Рис. 2. Зображення Петра в Рождественському соборі Антонієвого монастиря у Новгороді

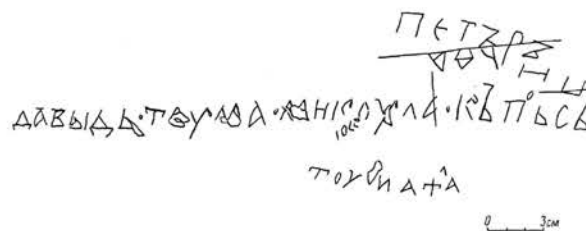

Рис. 3. Автограф «ПЕТРЪ» на камені з Полоцької Софії

Отже, ім'я Петро мали принаймні три будівничі княжої доби. Тому припущення Ю. Асєєва та І. Афанасьєва, що наявність імені покровителя каменярів у особи, зайнятої в будівельному виробництві, може свідчити про спадковість його професійного вибору, вважаємо цілком вірогідним. Однак серед представників будівельних спеціалізацій у княжу добу зустрічаються й інші повторювані імена. Це дає підстави проаналізувати повний іменослов будівничих XI–XIV століть, у якому є близько тридцяти достовірних імен [8, с. 191–212], на предмет можливого ширшого розповсюдження в родинх будівничих традиції вибору імені дитини з орієнтацією на «будівельну» специфіку їх небесного патрона. Оскільки покровителями будівельної діяльності вважалися крім св. Петра й інші дійові особи старозавітних та євангельських текстів й деякі персонажі житійних оповідей, то проблему необхідно розглянути у ширшому ракурсі.

Окремого вивчення потребує питання свідомого вибору зрілою особою «професійно орієнтованого» імені при здійсненні монашого постригу. Історики допускають, що звичай зміни імені при постригу існував вже на зламі XII–XIII століть. У княжу добу монаші імена вибиралися не так, як у XVI–XVII ст., коли при постригу давалося ім'я, що починалося з тієї ж букви, що й мирське християнське ім'я. Календарна дата постриження не обов'язково

визначала майбутнє монаше ім'я, що залишало широкі рамки для вибору імені святого покровителя. Вибір імені для монаха не був зв'язаний формальними схемами, а міг спиратися на інші міркування та мотиви. [16, с. 28–30]. Якщо для князівського середовища переважаючу роль відігравала родова традиція, то духовні особи могли самі вибирати ім'я, наслідуючи давнього подвижника, добачаючи в його духовному шляху паралелі з обраним шляхом. Про це довідуємося житія преподобного Аврамія Смоленського: «Сего же ради блаженнии имя нареклъ себе, своего святъца (вар. – святаго) подражая, яко же и онъ подражая много пострадалъ отъ оной веси и за ня моляся Богу и спасаая, блаженнии же терпя ихъ запрещеніе» [16, с. 12].

Про одного з монахів-будівничих XI ст. довідуємося з напису на мармуровій плиті з Тамані. Грецький надпис на плиті засвідчує, що він мав ім'я Іоаннікій. Текст, написаний грецькою мовою, перекладається наступним чином: «Почив раб божий Іоаннікій монах, він же і будівничий в цьому святому монастирі. Місяця жовтня 23-го (числа), в день 3-й, в час 7-й, року 6587-го, індікту 2-го» (Рис. 4) [29, с. 74–84]. Іоаннікія названо ойкодомом (гр. οἰκοδομος). Цей термін використовувався саме в значенні «будівничий», й не застосовувався у значенні розпорядника, опікуна, покровителя монастиря чи ігумена. Іоаннікій очевидно побудував монастир, заснований в 60-х роках XI ст. Никоном – видатним церковним діячем Русі, автором літописного зведення, який на початку 1061 р. покинув Києво-Печерський монастир. Патроном тмутороканського монаха-будівничого Іоаннікія (Йоаннікія) був преподобний Іоаннікій Великий (*752 – †846), серед духовних справ якого в нашому чині було відновлення та спорудження храмів. Зокрема на Прусентійській горі він збудував «церкву в ім'я святого великомученика Євстратія і монастир при ній улаштував». Відзначився преподобний і відбудовою церкви Богородиці, про що йому було видіння: «чудову церкву створив і монастиря влаштував та й зібрав багато братії за Божою поміччю та за сприянням преблагословенної Діви Марії Богородиці. Коли ж будовано було церкву, трудився і сам преподобний Йоаннікій, носячи каміння і допомагаючи будівничим». Причетний преподобний отець і до будівництва «храма святого Івана Хрестителя, вигляд будівлі якого даний був от преподобного Йоаннікія» [35, с. 47–53]. Отже, вибір небесного покровителя ойкодома Іоаннікія, який побудував монастир в Тмуторакані, не є випадковим. Очевидно, вирішальну роль відіграла описана в житії будівельна діяльність преподобного отця Іоаннікія Великого.

Рис. 4. Надгробна плита ойкодома Іоаннікія з грецьким написом. Тамань.

Не випадковим був і вибір монашого імені відомого полоцького монаха-будівничого Іоана з Більчицького монастиря біля Полоцька, де він був керівником монастирської будівельної артілі. Про нього довідуємося з житія засновниці Спасо-Єфросиніївського монастиря – полоцької князівни Предслави (в монахинях Єфросинії). Житіє містить оповідь про зведення церкви Спаса в новому монастирі, заснованому Єфросинією в колишньому єпископському сільці, переданому їй у власність [10, с. 212–214]. Борисоглібська церква Більчицького монастиря була за своїми формами дуже близькою до збудованої Іоаном церкви Спаса. На тій же підставі допускають, що й Борисоглібська Більчицька церква також була зведена артіллю майстра Іоана [3, с. 13–19]. Творчу манеру Іоана вбачають і в малій (безстовпній) П'ятницькій церкві Більчицького монастиря. Йому ж приписують побудову кам'яної церкви Богородиці в другому, заснованому Єфросинією монастирі.

Ім'я «Іоан» також має відношення до будівничої сфери – через тему «Небесного Єрусалиму», яка впливала практично на всі сфери християнської духовної культури. Не лише богослови, а й живописці та архітектори заглиблювалися в текст «Об'явлення» св. Івана Богослова, черпаючи натхнення у створенні ідеальних мистецьких творів. Як в церковній культурі Візантії, так і на Русі, здійснювалися спроби буквально у всьому, від церковного начиння, до церков і монастирських ансамблів, втілити образ Небесного Єрусалиму [12]. Не випадково, що ім'я Івана Богослова, як автора священного тексту «Об'явлення», стало вживаним у середовищі будівничих, яким був близьким та зрозумілим образ ангела з мірою – золотою тростиною «щоб зміряти місто, і брами його, і його мур». Крім монаха-будівничого Іоана Більчицького, ім'я Іван, у своєрідній південнослов'янській формі «Иваньло», накреслено на тиньку аркасолії північної стіни Успенського собору Києво-Печерської лаври (Рис. 5). Як гадає М. Холостенко, автором графіті в аркасолії міг бути майстер-будівничий, представник однієї з слов'янських балканських народностей, який до Києва міг потрапити через Афон, з яким мав зв'язки св. Антоній [38, с. 121–123]. Не виключаємо, що напис слід читати як скорочене «Ивань п(ис)а(л)ъ» (Іван писав).

И В А Н Ъ Л О

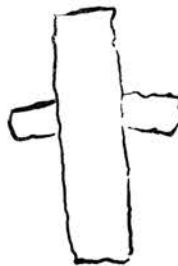

Рис. 5. Автограф «Иваньло» з Успенського собору Києво-Печерської лаври

На стінах храмів княжої доби збереглися ще кілька імен, ототожнюваних дослідниками з майстрами, зайнятими у сфері будівельного виробництва. До них відноситься й ім'я Яків. Це ім'я збереглося серед інших графіті церкви св. Івана Богослова у Луцьку, датованого 70-ми роками XII ст. Не виключено, що таким автографом будівничого є виявлений на плінфі напис «АКОВЪ» (Рис. 6) [37, с. 190].

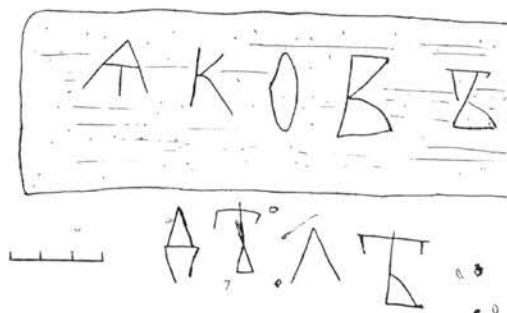

Рис. 6. Автограф «А КОВЪ» з церкви св. Івана Богослова у Луцьку

Висловлювалося припущення, що архітектору належить напис середини XII ст. на плінфі з Успенського собору в Старій Рязані, що прочитується як «І(А)КОВЪ ТВ» (Іаковъ твориль) [20, с. 36]. Таку можливість заперечував П. А. Раппопорт, на думку якого діяльність давньоруських архітекторів не описувалася терміном «творити», а тому й Яків займався ви-

ключно виробництвом плінфи. Натомість, в супереч цій думці, в «Ізборнику» 1073 р. зустрічається фраза «творити храмъ».

Зв'язок імені «Яків» з архітектурною сферою безперечний. Святий апостол Яків – брат Господень по плоті, іменується (як й Ісус) сином Йосипа древоделя: (Мт. 13: 55) «Чи ж він не син теслі (древоделя)? Чи ж мати його не Марією зветься, а брати його – Яків, і Йосип, і Симон та Юда?»; (Мр. 6, 3). Аналізуючи грецьке слово «тектон» (яке звично перекладають як «тесля») на основі співставлення античних текстів та Септугінти, С. Жебелев доводив, що воно мало значення «майстер», «будівничий», і саме в такому значенні фігурує в Євангелії: «Тектон – исконное греческое слово. Основное его значение соответствует нашему «мастер», безотносительно к тому материалу, с которым он работает, но при этом не всякий мастер, а мастер искусный, «мастер своего дела» – сказали бы мы» [9, с. 303 сл.]. Варто зазначити, що наприкінці своєї праці дослідник висуває доволі сумнівну тезу, що будівничим Христа стали називати лише через те, що Він говорив про свою владу в три дні відновити Храм. На це о. Олександр Мень слушно зауважив, що «Можливо, натяк на роботу, звичну рукам Ісуса, звучить в притчі про споруди, зведені на різних фундаментах, і в словах про «камінь», на якому Син Чоловічий утвердить Своє Царство» [19]. Отже, ім'я дитини «Яків» у сім'ї потомствених будівничих мало б підкреслити важливість та сакральність родинної професійної діяльності.

Будівельна спеціалізація у біблійному родоводі Христа (Євангелія від Матвія та Луки) засвідчується також іменем «Амон» (художник, будівничий, майстер) й тягнеться до протопласти роду, царя Ізраїлю – Давида. Крім багатьох інших заслуг царя є й перенесення Ковчегу заповіту до Єрусалима та присвята останніх років життя підготуванням для побудови єрусалимського храму. Задля цього він встиг зібрати неймовірні багатства: 100 тисяч талантів золота й мільйон талантів срібла. Зі всієї країни були зібрані майстерні й талановиті робітники – теслі й каменотеси, приготовано заліза, міді й кедрових брусів без ліку. Саме будівництво Давид передав своєму синові – Соломону. Зокрема, він передав йому й взори Господнього дому: (1 Хр. 28: 11-20) «Дав же Давид своєму синові Соломонові опис притворів, і церкви, і комор, і верхніх поверхів, і внутрішніх складів, і дому очищення; ще й всі подоби, які він задумав його духом, двори господнього дому і кімнати довкруги ..., вказану вагу і вигляд оздоблення, ... Все написано господньою рукою дав Давид Соломонові за даним йому розумінням, відображеним за ділом. ... Це подоба церкви і його дому, і його складів, і горещ, і положення внутрішніх кімнат і дому очищення, і подоба господнього дому. ... І хай стоїть перед тобою і кожний, що любить мудрість, за всім вмінням, і князі, і весь народ, на всі твої слова».

Фактично всі приготування до будівництва єрусалимського Храму, у тому числі й «подобія» (креслення та макети) були виконані за царя Давида. Тому й не дивно, що його ім'я могли на Русі надавати не лише дітям в князівських чи боярських родинах, а й у сім'ях будівничих. Це ім'я фігурує у графіті (що, як припускають, належить будівничим), зафіксованому під час розчистки південної стіни полоцької Софії [4, с. 7–12]. В створі входу, в кладку над фундаментом були вмуровані валуни, верхня лицева поверхня яких знаходиться на кілька сантиметрів нижче просвіту проїому. Каміння покладено в кладку в час зведення храму. Західний камінь, приєднаний до західної щоби проїми, зберіг кілька надписів, у тому числі з підписом «ПСТРЪ» з 1 пол. XII ст., про який йшлося вище. Інший, старший напис зі зламу XI–XII ст., що займає центральне місце, складається з чотирьох слів: «ДАВЫДЪ . ТОУМА . МИКОУЛА . КЪПСЬ» (Рис. 7).

До характерного будівничого іменослову крім імені «ДАВЫДЪ» належить також ім'я «ТОУМА» (Тома/Фома). Святий апостол Фома проповідував в Парфії, Мідії та Індії. Житійна оповідь повідомляє, за яких обставин св. Тома потрапив до Індії. Тамтешній цар Гундафор надумав збудувати собі палац. За вказівкою Господа Фома назвався архітектором та відправився в Індію, де почав відразу поширювати Слово Боже. Царю донесли, що той,

хто назвався архітектором, навіть не приступав до спорудження палацу, а проповідує нового Бога й роздає царське золото обездоленим. Тому заточили в темницю. У той самий час захворів царський брат і під час хвороби його душа вознеслася. Волею Господа йому було показано помешкання, приготовані для святих, і запропоновано вибрати те, котре сподобається. Коли ж він вибрав найкраще, виявилось, що він не зможе його зайняти, тому, що його спорудив Тома на царське золото, і це житло належить царю Гундафору. На прохання помираючого ангел повернув його душу у тіло. Прийшовши до тьми хворий розповів про це видіння брату царю. Цар зрозумів його сенс, звільнив апостола та охрестився [34, с. 85–97].

Серед покровителів будівничих є й ім'я св. Степана-першомученика, який був каменований в Єрусалимі близько 33–36 року. Атрибутами святого є каміння, з цієї причини – його вшановують як покровителя каменярів та будівельників. Пов'язуване з будівництвом ім'я «СТЕПАН» відоме на Володимиро-Суздальщині. Його вибито на могильній плиті-камені (XII ст.) з зображенням будівельного символу – „вавілона”, яку було виявлено біля с. Кузнецово, коло Бежецька (Рис. 8). Думка про те, що цей камінь є надгробком будівничого Степана, вперше була висловлена М. Ільїним при обговоренні доповіді Б. Рибакова [28, с. 90]. Не виключає її також і Б. Журавський [11, с. 146, 147].

Рис. 7. Напис з іменами «ДАВЫДЪ» та «ТОУМА» на камені з Полоцької Софії.

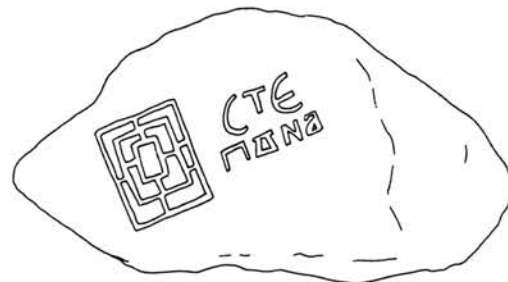

Рис. 8. Напис «СТЕПАН» на камені. с. Кузнецово, коло Бежецька

У Старому Заповіті зустрічається ім'я «Авдіи» (Авдси). Воно належить управителю (економу, упоряднику) двору біблійного царя Ахава, що приховав пророків від Єзавеля: (3Цар18; 3–9) «И призва Ахавъ Авдіа строителя дому». Оскільки термін «строити» у княжу добу мав також сенс «будувати» [30, с. 554], то не виключаємо, що саме на цій підставі міг отримати ім'я і відомий холмський різьбяр Авдій, який оздоблював церкву св. Івана Златоустого в Холмі: «созда же [Данило Романович] церковь святого Ивана красною и лепоу. зданье же ее сиче бис. комары с каждого угла переводъ. и стоянье ихъ на четырехъ головахъ чловецкихъ. изваяно отъ некоего хытречь. ... двери же си. двоя оукрашены каменьемъ Галичкымъ белымъ. и зеленымъ. Холмьскимъ. тесанымъ. оузоры те. некимъ хитречемъ Авдьемъ (вар. Авдсѣмъ)» [13, с. 843–844].

Найстарший та найрозлогіший літописний опис архітектури давньоруського часу стосується Володимиро-Суздальщини. Він передує «Повісті про убивство Андрія Боголюбського» й дає уяву про оздоблення церкви Різдва Богородиці в Боголюбові, та володимирського Успенського собору. Дослідники вважають, що автором «Повісті» був один зі згаданих у ній персонажів – Кузьмище Киянин [5, с. 80–97]. Борис Рибаків відзначив, що приписувані Кузьмі фрагменти тексту з характеристикою архітектури насичені детальним та достовірно точним описом дорогого оздоблення храмів, та відзначаються прискіпливою увагою до покрівельних робіт, золотого окуття та дорогоцінного оздоблення. Зважаючи на цю обставину, дослідник припустив, що автор згаданої «Повісті» був головним декоратором золотокованих храмів Андрія Боголюбського, запрошеного до Володимира суздальського з Києва чи Чернігова [27, с. 79–128]. На думку Б. Рибаків, південноруський майстер з 1160 року вів порічні статті, присвячені, переважно, будівельним звершенням князя. Про-

фесійна специфіка кованого оздоблення храмів, яке виконував Кузьмище, вкупі з його ім'ям, відповідає східнослов'янській апокрифічній традиції вшановувати святих безсрібників Козьми та Дем'яна в якості покровителів ковальської справи. Патрональними храмами ковалів були Козьмодем'янські храми, а день вшанування святих (1 листопада) вважався цеховим корпоративним святом ковалів, які в цей день традиційно не працювали. Про традицію вважати Козьму й Дем'яна покровителем ковалів ширше писав Б. Рибаків [26, с. 485–490, 748–755].

Таким чином, проведений аналіз іменослова, притаманного будівничим Русі у XI–XIV ст., доводить, що багато імен архітекторів чи ремісників, причетних до будівельного виробництва, мають відповідну «професійну спеціалізацію». Тобто наявність у будівничого імені, яке відповідає імені релігійного патрона певної будівельної спеціалізації, чи християнського святого, що був причетним до архітектурної діяльності, дуже часто й означало, що власник такого імені народився в сім'ї будівничого. Тобто таке ім'я може слугувати опосередкованим доказом спадковості його професійної діяльності. Отже Ю. Асєєв та І. Ніколаєв, які свого часу звернули увагу на популярність на Русі серед майстрів кам'яних справ імені патрона каменярів св. Петра, мали реальні підстави говорити про цей факт, як про певний звичай.

Середньовічна практика успадкування дітьми ремісничої спеціалізації батьків, що підкреслювалася наданням «професійно орієнтованого» імені, була характерна не лише для християнського середовища. У цьому переконує й ім'я будівничого, що на початку XIII ст. споруджував Георгіївський собор в Юр'єві-Польському (1230–1234 рр.). Повідомлення В. Татищева, що будівництвом цього білокам'яного храму керував майстер, який походив з Волзької Булгарії, знаходить підтвердження в співпадинні імені Бакун, вирізьбленому на стіні Георгіївського храму, з іменем легендарного будівничого мусульманської святині Кааби, християнина за походженням – Бакуна (Рис. 9, 10, 11) [7]. Зауважене співпадиння доводить правдивість повідомлення В. Татищева про походження майстра з сусідньої Волзької Булгарії, де від початку X ст. іслам закріпився в якості офіційної релігії. Факт такого співпадиння підтверджує, що практика надання імені, яке б мало якийсь зв'язок зі спадковою виробничою спеціалізацією, була в цей час широко розповсюдженою.

Рис. 9. Автограф «БАКУ(Н)» біля Зображення Спаса на стіні фронтона Георгіївського собору в Юр'єві-Польському

Рис. 10. Автограф «БАКУ(Н)» на стіні фронтона Георгіївського собору в Юр'єві-Польському

Рис. 11. Автограф «БАКУ(Н)» біля правого зображення Спаса на стіні фронтона північного притвору Георгіївського собору в Юр'єві-Польському (реконструкція)

Висновки. У процесі вивчення професійної діяльності будівничих на Русі було звернено увагу на особливу популярність імені Петра, як покровителя каменярів, в середовищі будівничих на Русі.

Ширший аналіз іменослову будівничих Русі XI–XIV століть дозволив з'ясувати, що іменам патронів будівничої справи відповідає значно ширший перелік, це такі імена, як Петро, Іоаннікій, Іоан, Яків, Давид, Фома тощо. Те, що зайнята в будівельному виробництві людина має таке патрональне ім'я, найімовірніше є свідченням того, що й батьки цієї людини були причетними до будівельної справи й надавали нащадку ім'я з розрахунку на прихильність небесного патрона у його майбутній професійній діяльності.

Проаналізований іменослов будівничих Русі доводить, що спадкоємність у підборі й вихованні кадрів відбувалася не лише на рівні будівельної артілі, а мала також сімейний спадковий характер. Констатація цього факту має суттєве значення у вивченні процесів організації й структурування ремісничих об'єднань – дружин чи артілей – у княжу добу історії України.

Дослідження імен будівничих XI–XIV століть привело до висновку, що практика набуття патронального імені була характерна і для будівельного середовища мусульманського віросповідання. Ім'я Бакун, що відповідає імені першого будівничого мусульманської святині Кааби, мав будівничий Юр'їв-Польського Георгіївського храму. Про нього згадував В. Татіщев, спираючись на втрачений Йоакимівський літопис, пишучи, що «мастер был болгарский», тобто походив з Волзької Булгарії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович Д. И. Житие святых мучеников Бориса и Глеба и службы им / Дмитрий Иванович Абрамович // Памятники древнерусской литературы. – Петроград: Издание Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук, 1916. – Вып. 2. – XXIII+206 с.
2. Асеев Ю. С. Архитектура древнего Киева / Юрий Сергеевич Асеев. – Киев: «Будівельник», 1982. – 160 с., ил.
3. Брунов Н. И. Мастера древнерусского зодчества / Николай Иванович Брунов. – Москва: Государственное издательство литературы по строительству и архитектуре, 1953. – 79 с.
4. Булкин В. А. Надписи на камне из храма Софии в Полоцке / В. А. Булкин, Т. В. Рождественская // Памятники культуры. Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. Ежегодник 1982. – Ленинград: «Наука», 1984. – С. 7–12.
5. Воронин Н. Н. Повесть об убиении Андрея Боголюбского и ее автор / Николай Николаевич Воронин // История СССР. – Москва: Институт истории АН СССР, 1963. – № 3. – С. 80–93.
6. Гордиенко Э. А. Росписи 1125 г. в соборе Рождества Богородицы Антониевого монастыря в Новгороде / Э. А. Гордиенко // Памятники культуры. Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. Ежегодник 1974. – Москва: «Наука», 1975. – С. 197–204.

7. Диба Ю. Майстер Бакун. До питання походження будівничого Георгіївського собору в Юр'єві-Польському (1230 – 1234 рр.) / Юрій Романович Диба // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. – № 674: Архітектура. – С. 288 – 296.
8. Диба Ю. Творці монументальної архітектури Русі / Юрій Диба // Буття в мистецтві. Збірник наукових праць і матеріалів на пошану Степана Костюка з нагоди 80-річчя. – Львів: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, 2007. – С. 191 – 212.
9. Жебелев С. А. Христос-плотник / Сергей Александрович Жебелев // Христианский Восток. – Петербург: Изд. Российской Академии Наук, 1922. – Т. VI, в. III. – С. 303 – 314.
10. Житіє и подвигъ блаженныя и преподобныя Еуфросиніи игумені Вседержителя Спаса и Пречистыя Его Матере, еже есть въ Полотыскѣ градѣ // Полное собрание русскихъ лѣтописей. – Санктпетербург: Типография М. А. Александрова, 1908. – Т. 21. Первая половина. – С. 206 – 220.
11. Журавский Б. П. О некоторых закономерностях книжной конструкции житийного цикла о Борисе и Глебе (Опыт системного рассмотрения части Сильвестровского сборника) / Б. П. Журавский // Сказание о Борисе и Глебе. Научно-справочный аппарат издания. – Москва: «Книга», 1985. – С. 104 – 149.
12. Иерусалим в русской культуре. – Москва: «Восточная литература», 1994. – 224 с.
13. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Москва: Издательство восточной литературы, 1962. – Т. 2. – XVI+938+87+IV с.
14. Карамзин Н. М. История государства Российского / Николай Михайлович Карамзин. – Москва: «Наука», 1991. – Т. 2 – 3. – 829 с.
15. Каргер М. К. К вопросу об источниках летописных записей о деятельности зодчего Петра и Феофана Грека в Новгороде / Михаил Константинович Каргер // Труды Отдела древнерусской литературы Института русской литературы АН СССР. – Москва, Ленинград: Издательство АН СССР, 1958. – Т. 14. – С. 565 – 568.
16. Литвина А. Ф. Агиография и выбор имени в Древней Руси / А. Ф. Литвина, Ф. Б. Успенский // Славяноведение. – Москва: «Наука», 2005. – № 4. – С. 25 – 42.
17. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. С. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. – Київ: «Дніпро», 1989. – XVI+591 с.
18. Медынцева А. А. Древнерусские надписи новгородского Софийского собора XI–XIV века / А. А. Медынцева. – Москва: «Наука», 1978. – 311 с.
19. Мень А. История религии / Александр Мень. – Т. 6, гл. 13. Жизнь в Назарете. 4 г. до н. э. – 12 г. н. э. // http://www.alexandermen.ru/books/tom6/6_gl_30.html#6.
20. Михайловский Е. В. Рязань. Касимов (Серия: Художественные памятники XII–XIX веков) / Е. В. Михайловский, И. В. Ильенко. – Москва: «Искусство», 1969. – 240 с.
21. Николаев И. С. Творчество древнерусских зодчих / И. С. Николаев; ред. К. Н. Афанасьев. – Москва: «Стройиздат», 1978. – 104 с.
22. Новгородская третья летопись // Полное собрание русскихъ летописей. – Санктпетербург: В типографии Эдуарда Праца, 1848. – Т. 3. – С. 203 – 279.
23. Петро // Етимологічний словник української мови. – Київ: «Наукова думка», 2004. – Т. 4: Н–П. – 656 с.
24. Раппопорт П. А. Строительные артели Древней Руси и их заказчики / Павел Александрович Раппопорт // Советская археология. – Москва: «Наука», 1985. – С. 80 – 89.
25. Рыбаков Б. А. Архитектурная математика древнерусских зодчих / Борис Александрович Рыбаков // Советская археология. – Москва: «Наука», 1957. – № 1. – С. 83 – 112.
26. Рыбаков Б. А. Ремесло древней Руси / Борис Александрович Рыбаков. – Москва: Издательство АН СССР, 1948. – 784 с.
27. Рыбаков Б. А. Русские летописцы и автор «Слова о полку Игореве» / Борис Александрович Рыбаков. – Москва: «Наука», 1972. – 520 с.
28. Рыбаков Б. А. Русские системы мер длины XI–XV веков (Из истории народных знаний) / Борис Александрович Рыбаков // Советская этнография. – Москва, Ленинград, 1949. – № 1. – 67–91.
29. Скржинская Е. Ч. Греческая надпись из Тмуторокани / Е. Ч. Скрижинская // Византийский временник. – Москва: Издательство АН СССР, 1961. – Т. 18. – С. 74–84.

30. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам / Измаил Иванович Срезневский. – Санктпетербург: Типография Императорской Академии наук, 1903. – Т. 3. – 1684+271+13 с.
31. Староруські Київські і Галицько-Волинські літописи: Острозький список (Хлебніковський) і список Четвертинського (Погодинський) / Вступ Омеляна Пріцака // Гарвардська бібліотека давнього українського письменства. Корпус текстів. – Гарвард: Український Науковий Інститут Гарвардського Університету, 1990. – Т. 8. – 761 с.
32. Тихомиров М. О купеческих и ремесленных объединениях в древней Руси (XI–XV века) / Михаил Тихомиров // Вопросы истории. – Москва: Издательство «Правда», 1945. – С. 22–33.
33. Толочко П. П. Древнерусский феодальный город / Петро Петрович Толочко. – Киев: «Наукова думка», 1989. – 256 с.
34. Туптало Д. Життя святих (Четві Мінеї): Життє і страждання святого апостола Томи / Дмитро Туптало. – Львів: «Свічадо», 2007. – Т. 2. – 384 с.
35. Туптало Д. Життя святих (Четві Мінеї): Життє преподобного отця нашого Йоаникія Великого / Дмитро Туптало. – Львів: «Свічадо», 2007. – Т. 3. – 580 с.
36. Успенский сборник XII–XIII вв. / Изд. подготовили О. А. Князевская, В. Г. Демянов, М. В. Лапоян под ред. С. И. Коткова. – Москва: «Наука», 1971. – 768 с.
37. Терський С. Лучеськ Х–XV ст. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. – 252 с.
38. Холостенко М. В. Успенський собор Києво-Печерського монастиря / Микола В'ячеславович Холостенко // Стародавній Київ. – Київ: «Наукова думка», 1975. – С. 107–170.
39. Штендер Г. М. К вопросу о декоративных особенностях строительной техники новгородской Софии (По материалам исследований) / Григорий Михайлович Штендер // Культура средневековой Руси. – Ленинград: «Наука», 1974. – С. 202–212.